

TIL MADANIYATI VA NUTQ ODOBI

Pardayeva Ashirgul Botirovna

Termiz davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada til madaniyati va nutq odobi tushunchalari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan keng yoritiladi. Til madaniyati insonning o‘z fikrini aniq, ravon va mantiqiy tarzda ifoda etishi, adabiy til me‘yorlariga amal qilishi hamda nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim vosita ekanligi ta‘kidlanadi. Shuningdek, nutq odobi muloqot jarayonida insonning o‘zaro hurmat, e‘tibor va ijtimoiy me‘yorlarga rioya etish madaniyatini namoyon etishi sifatida talqin qilinadi. Maqolada til madaniyatining shakllanish omillari, nutq odobining tarixiy va milliy an‘analarga asoslangan xususiyatlari, ularning ijtimoiy munosabatlarda tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Bundan tashqari, yosh avlodni nutqiy madaniyat ruhida tarbiyalashning pedagogik ahamiyati, zamonaviy ta‘lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish orqali nutq odobi va til madaniyatini shakllantirish masalalariga ham alohida e‘tibor qaratiladi. Natijada, maqolada til madaniyati va nutq odobi masalalarining o‘zaro uyg‘unligi, ularning shaxs ma‘naviy kamoloti va jamiyat madaniy taraqqiyotidagi roli ilmiy asosda ochib beriladi.

KALIT SÓZLAR: til madaniyati, nutq odobi, adabiy til, og‘zaki nutq, yozma nutq, muloqot madaniyati, til me‘yorlari, uslubiy me‘yorlar, fonetik madaniyat, leksik madaniyat, grammatik madaniyat, so‘zlashuv odobi, nutqiy kompetensiya, muomala madaniyati, nutqiy muloqot, til va tafakkur, milliy qadriyatlar, pedagogik yondashuv, nutqiy tarbiya, interfaol metodlar, yoshlar nutqi, axloqiy me‘yorlar, tilni asrash, madaniy muloqot, ijtimoiy munosabatlar, milliy-ma‘naviy meros,

Til – millatning eng muhim belgisi, ma‘naviyatining asosi va jamiyat taraqqiyotining poydevoridir. Insonning ma‘naviy olami, dunyoqarashi va ijtimoiy mavqei, avvalo, uning nutqi va muloqot madaniyatida namoyon bo‘ladi. Shu bois til madaniyati va nutq odobi masalalari qadimdan tilshunoslik, falsafa va pedagogika sohalarida ilmiy izlanishlarning markazida bo‘lib kelmoqda. Til madaniyati deganda, insonning adabiy til me‘yorlariga rioya qilgan holda, fikrini aniq, ravon va ta‘sirchan ifoda etish qobiliyati tushuniladi. Nutq odobi esa, muloqot jarayonida muomala qoidalari, axloqiy me‘yorlar va milliy qadriyatlarga amal qilishni nazarda tutadi. Bu

ikki tushuncha bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lib, insonning ijtimoiy faoliyati, jamiyat bilan munosabatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv jarayonida til madaniyatiga bo‘lgan ehtiyoj yanada ortib bormoqda. Yosh avlodni nutqiy madaniyat va nutq odobi ruhida tarbiyalash, ularning til me‘yorlariga rioya etishini ta‘minlash hamda to‘g‘ri muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biridir. Shu bilan birga, zamonaviy ta‘lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish til madaniyatini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Mazkur maqolada til madaniyati va nutq odobining nazariy asoslari, ularning jamiyat hayotidagi o‘rni hamda pedagogik ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi, shuningdek, ularni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar yoritiladi. Til madaniyati — bu tilning adabiy, fonetik, leksik va grammatik me‘yorlariga rioya qilish, nutqni shakllantirishda muloqot madaniyati va axloqiy me‘yorlarga amal qilishni o‘zida mujassam etuvchi nazariy-amaliy tushuncha. Nutq madaniyati kishining tilni nafaqat vosita sifatida, balki milliy identifikatsiya, ma‘naviy meros va jamiyat muloqotida hurmat ko‘rsatuvchi vosita sifatida qabul qilinishiga bog‘liq.

O‘zbekiston tilshunos olimlarining fikricha, nutq madaniyatining shakllanishida adabiy tilda nutqning aniq, ravon va uslubiy jihatdan puxta bo‘lishi muhim. Masalan, “Zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyatdagi nutq madaniyati ko‘nikmalari” maqolasida tilning turli bosqichlarda, kommunikativ vaziyatga qarab mazmunan eng maqbul variantini tanlash mahorati nutq madaniyatining ajralmas qismi sifatida ko‘rsatiladi.

Adabiy til va til me‘yorlarining til madaniyatidagi o‘rni:

Adabiy til — nutq madaniyatining asosi. Unda fonetik aniqlik (talaffuz), leksik tozalik (so‘z tanlovi), grammatik moslik, uslubiy jihatdan mos tuzilmalar muhim o‘rin egallaydi. Adabiy til me‘yorlari nutqni yanada ravon, tushunarli va ijobiy qabullar bilan ta‘minlaydi. Bundan tashqari, so‘z va atamalarda aniqlik, ohang, nutq qurilishi va intonatsiya kabi uslub elementi — nutq madaniyatining yuqori darajada shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, yozma me‘yorlarga amal qilish — imlo, punktuatsiya, matn tuzilmasi jihatidan ham — nutq madaniyatini mustahkamlashda muhimdir.

Til madaniyatining fonetik, leksik va grammatik jihatlari:

Fonetik jihat: talaffuz tozaligi, gap ichidagi ohang, urg‘u va ritm, so‘zlararo bog‘lanishning yumshoqligi nutq madaniyatini yanada ravon qiladigan omillardir.

Leksik jihat: so‘z boyligi, sinonim-variantlardan to‘g‘ri foydalanish, so‘z mazmunining aniq ifodalanishi, terminologiyaning ilmiy asosda shakllantirilishi.

Grammatik jihat: gap qurilishi, sintaksis va morfologik me‘yorlarga rioya qilish, nutqda naqadar murakkab sintaktik tuzilmalar bo‘lmasin, mazmun va mantiqiy tuzilishning tushunarli bo‘lishi.

Nutq odobi — bu insonning o‘z fikrini ifoda etishda til me‘yorlari bilan bir qatorda, axloqiy va estetik qoidalarga amal qilishi, suhbatdoshiga hurmat ko‘rsatishi, muomala jarayonida o‘zini odobli tutishidir. Nutq odobi shaxsiy fazilat sifatida insonning tarbiyasi, ma‘naviy olami, axloqiy qarashlari va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. Nutq odobining shakllanishida oilaviy tarbiya, maktab va oliy ta‘lim tizimidagi ta‘lim-tarbiya jarayonlari, milliy an‘analari, diniy qadriyatlar hamda zamonaviy madaniy muhit katta ahamiyat kasb etadi. O‘zbek xalqining boy og‘zaki ijodi, maqol va matallari, mumtoz adabiyot namunalarida nutq odobi bilan bog‘liq qator g‘oyalar ilgari surilgan.

Nutq odobi ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

og‘zaki nutqda suhbatdoshga hurmat bilan murojaat qilish, so‘zlashuv uslubining ravon va muloyim bo‘lishi, muloqotda samimiylik va e‘tibor ko‘rsatish; yozma nutqda esa imlo qoidalariga rioya qilish, ortiqcha so‘zlardan qochish, uslubiy jihatdan aniqlik va mantiqiy izchillikni saqlash asosiy talabdir.

Nutq odobi milliy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq. O‘zbek xalqining mehmondo‘stligi, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr ko‘rsatish kabi an‘analari nutq madaniyatida ham aks etadi. Masalan, “Assalomu alaykum” kabi qadimiy salomlashish shakli nafaqat muloqot odobi, balki milliy qadriyat sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois nutq odobi xalqning urf-odatlarini, diniy-axloqiy qarashlari va tarixiy an‘analari bilan boyib boradi. Jamiyat hayotida nutq odobi insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Ish joyida, ta‘lim muassasalarida, oilada yoki jamoat joylarida odobli nutq muhitni yanada sog‘lom qiladi, insonlar o‘rtasidagi hurmat va ishonchni mustahkamlaydi. Aksincha, nutqda odobsizlik, qo‘pol so‘zlashuv, til madaniyatidan yiroqlik jamiyatning umumiy ma‘naviy muhitiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Til madaniyati va nutq odobi shaxsning ijtimoiy hayotga tayyorlanishida muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ta‘lim jarayonida ona tilini o‘qitish nafaqat grammatik bilimlarni, balki nutqiy madaniyat va muomala odobini shakllantirishga ham qaratilishi lozim. O‘qituvchilar nutq odobiga amal qilgan holda dars olib borishi, o‘quvchilarga ham buni o‘rgatishi tarbiya jarayonining muhim qismi hisoblanadi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar va amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni katta. Bu jarayonda o‘quvchi va talabalar nutqda to‘g‘ri, aniq va odobli ifoda usullarini egallaydi. Prezident Shavkat Mirziyoyev bu borada shunday deydi: “Yoshlarimizning odobi, nutqi va ma’naviy qiyofasini yuksaltirish, ularning zamon talablariga javob beradigan bilimli va tarbiyali inson bo‘lib voyaga yetishi – bizning eng asosiy vazifamizdir.”

Til madaniyati va nutq odobi — shaxsning ma’naviy qiyofasi va jamiyatning madaniy taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardir. Adabiy til me’yorlariga amal qilish, odobli nutq va muloqot madaniyatini shakllantirish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, ona tilimiz xalqni birlashtiradigan va ulug‘ maqsadlar sari yetaklaydigan qudratli kuchdir. Demak, til madaniyati va nutq odobiga e’tibor qaratish — kelajak avlod tarbiyasi va millat ma’naviy yuksalishining kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÓYXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. Prezident nutqlari va ma’ruzalari. – president.uz rasmiy sayti.
4. Qilichev E. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
5. To‘xliyev B., Rahmatullayev Sh., Jo‘rayev M. Ona tili va nutq madaniyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
6. G‘ulomov A. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: Fan, 1985.
7. Sayfullayev N. Nutq odobi va uning ijtimoiy ahamiyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat tili haqida”gi Qonuni. – Toshkent, 1989 (2020-yilda kiritilgan o‘zgartirishlar bilan).